

Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből

Közlő: Benda Kálmán

Az alábbiakban Kazinczy Ferencnek öt eddig ismeretlen levelét közöljük. Valamennyi 1794-ben íródott s néhány újabb színfolttal gazdagítja tudásunkat Kazinczy életének erről a szakaszáról, melyet — viszonyítva életének más periódusaihoz — aránylag kevésbé ismerünk.¹⁾ A levelekben írottak megértéséhez talán nem lesz hiábavaló röviden szólni Kazinczy életének és magatartásának alakulásáról az 1790-es években.

II. József halálával az iskolák visszakерültek az egyházak kezére, s Kazinczy is elvesztette tanfelügyelői állását. A dolog nem érte váratlanul: már hónapok óta keserű szájjal nézte a jozefinizmus maradványainak felszámolását és hogy mint ülnek vissza a nyeregbe a rendek és az egyházak. Az utolsó évek folyamán, mióta Regmecnél Kassára került, sűrűn fordult meg Bécsben is, látóköre nagyot tágult. A frakkos, fehérparókás polgárhivatalnok nemcsak külsőségekben szakadt el a nemes vármegye csizmás, kardos rendeitől, a dolgokról alkotott véleményében is messze került tőlük: szível-lelékkel II. József felvilágosult uralmának szolgálatában állt. Az új, jobb világ eljövetelének legfőbb akadályát a régi ben látta, s a francia felvilágosodással vallotta, hogy csak a rendek és egyházak hatalmának megtörése nyithatja meg a fejlődés útját. Ezért csatlakozott a szabadkőművességhez is, mert úgy látta, ez az intézmény »amely egy kis karikát csinál a' legjobb szívű emberekből, melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenletlenséget, amely a' külső világban van,« — ledöntve a vallási és társadalmi megkötöttségek korlátait, sikerrel harcol a magasabb műveltségért és »az emberszeretet» érvényesüléséért. Ez a meggyőződés vitte őt József táborába is, — s most semmi kedvet nem érzett rá, hogy visszatérjen a megyei életbe, hogy önmagát megtárgyadva, szerepet vállaljon a rendi világ restaurációjában.²⁾ Minden nyilvánosságtól visszavonul s csak az irodalomnak él.

¹⁾ Ennek oka az, hogy ebből az időből Kazinczy levelezésének csak töredékei maradtak ránk. Ő maga mondja a Kir. Itélőtábla előtti vallomásában, hogy Martinovic^s elfogatásának hírére a titkos társaságokkal kapcsolatos minden feljegyzését elégette. De a fogházban Hajnóczyra tett megjegyzése (»... micsoda ember volt az a Hajnóczy, hogy hozzá irt leveleim közül nekem kettőt in processu adtak. Ötöt 1794-ben augusztus 16-án fogták el, Martinovicot augusztus 1-én, miért nem égette el a leveleket.« *Fogságom Naplója*, 1795 május 30.) azt sejteti, hogy ugyanekkor levelezésének fontosabb részeit is tűzbe dobta. Még elfogatása pillanatában is volt annyi lélekjelenete, hogy szerelmes leveleit kidobja az ablakon. (U. o. 1794 dec. 14.) Ugy hogy, amikor a táblai bizonyítási eljárás során Németh János kir. jogügyi igazgató rendeletére Fáy Agoston abaúji alispán és Winkler kassai kir. fiskális 1795 februárjában átvizsgálják Kazinczy már korábban lepecsételt iratait Regmecen, »jelentéktelen családi leveleken kívül« mást nem találnak. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

²⁾ Wenger Ignác pozsonyi iskolafelügyelő az udvar besúgója, 1791 szept. 20-án jelenti: Kazinczy utban Bécsből hazafelé betért hozzá. Panaszkodott neki, hogy utóda Kassán, a tankerületnél egy iskolázatlan zempléni nemes lett. »Er sagte, er weine über sein Vaterland, das nun ganz das Opfer des Nepotismus der Grossen geworden seij, indem nun alle wichtigen Stellen des Landes mit den elendesten Menschen, die einen Mächtigen zum Wetter haben besetzt werden.« (Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Privatbibliothek Sr. Majestät. 11. fasc 7. csomó.)

Magányából, könyvei, iratai közül Ferenc kormányzata hajtja ki. II. Lipót csak kényszerűségből engedett a rendi támadásnak. Ahogy bátyja, József, ő is a felvilágosodott abszolutizmust képviselte. A nemességnek, egyházaknak adott engedményeket csak ideiglenesnek tekintette, s miközben harcban állt a megerősödött rendekkel, titokban szervezte a polgárságot és felkarolta a jobbágyok ügyét. Lipót alatt volt rá remény, hogy a fejlődés iránya megváltozik. Ferenc azonban maga is a rendek oldalára állt. Összefogásuk révén a haladó, felvilágosult polgár számára, — még ha származására nemis volt is, mint éppen Kazinczy, — egyre elviselhetetlenebbé vált a légkör. A valóélet elől hiába menekült az irodalomba, »a papi hatalom és a teológusok czéhje« ott sem hagyják nyugodtan. A cenzúra egyre szigorúbb lesz, lassanként teljesen megbénítja az irodalmi életet. Százával kerülnek indexre az előző évek felvilágosodástól áthatott munkái, új írásra pedig szinte lehetetlen engedélyt kapni. Már az irodalmi klasszikusai sem találnak védelmet a cenzorok, »az emberi élet tyrannusai«-nak korlátozása ellen. Így javít bele a cenzor Kazinczy Gessner-fordításába, 1794 elején pedig a Helytartótanács elkobozza részben már kinyomott Wieland-fordítását. Lehetséges ilyen viszonyok között az irodalomba visszavonulni? Kazinczy úgy érzi, nem! Immár ő sem hallgathat tovább, a harcolók közé kell állnia, »ki-tsikarni a' superstitió kezéből a' véres tört, és irtóztató képeről le-kaparni az áll-orczát«.

1793-tól kezdve egyre sűrűbben találkozunk Kazinczyval Zemplén, Abauj és Bihar megyei gyűlésein. A közszereplésnek felénk tanfelügyelő, aki néhány évvel ezelőtt Van Svieten előtt előre betanult üdvözlőszavait sem merte szabadon elmondani, most egyik beszédet a másik után rögtönzi. Résztvesz a vitákban s oly hévvel száll szembe »a szabadság ellenzőivel«, hogy néha barátai már attól féltik, valami bántódása lesz belőle. Bátor szavakkal bélyegzi meg a papság konzervatív és reakciós magatartását, felekezeti túlkapásait, — mert »az államban nincsennek pápisták s kálomisták, hanem csak emberek és polgárok,« — és beszédek sorozatában tüzei a tisztai nemeseket a vallás- és sajtószabadság megvédésére. Az eddig visszavonult szépiró egyre jobban belelendül az ellenzéki politikai szerepbe, s ahogy nő elkeseredése, úgy nő bátorsága, és az általa képviselt ügy igazába vetett hite.

Ekkor, az 1794. év tavaszán, találkozik a jakobinusokkal, Martinovics körével. És bár retteg az erőszakos megoldásoktól, be kell látnia, hogy az ország épületének, az alkotmányának »repedései« igazításokat kívánnak, s ezek békés úton való elérésére egyre kevesebb a remény. Nemi, Kazinczy nem volt forradalmár. De felvilágosodott lényre tiltakozott Ferenc és a rendek reakciós rendszere ellen, s elkeseredésében gyakran, egyre gyakrabban juthatott eszébe, mennyivel jobb volna, ha ezeket a gátló elemeket eltávolítanák a haladás útjából. Lemásolja a Reformátorok Társaságának kátéját, s bár mintegy önmaga ellen is érvelve, neveltetésének és környezetének hagyományaival csatázva, aggályainak, kifogásainak se vége, se hossza, a vitában érvei mind gyöngébbek, s egyre közelebb kerül a radikálisokhoz. Kapcsolatai velük különben sem újkeletűek. Laczkovics Jánost már régtől ismeri, Hajnóczi-val meg éppen hosszú évek óta tartó kölcsönös megbecsülés, barátság köti egybe. Megismerkedik Szentmarjayval, a tiszántúli megyék lelkes szervezőjével, s bár neki is ismételtlen kijelenti, hogy a társaság elveit és céljait nem helyesli, együtt latolgatják, kiket volna érdemes a mozgalom számára megnyerni.

A szervezés leglázasabb napjaiban bekövetkezik, amittől titokban rettegett: a mozgalmat felfedezik, Martinovicsot, majd Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt elfogják. A lefojtott légkörben, az egyre nyomasztóbb terror alatt, a talán mesterségesen is terjesztett rémhírek közepette, besűgők hadától körülvéve, az idegfejsztő várakozás felmorzsolja Kazinczy lendületét,

és magányos perceiben lelkiismeretfurdalásai vannak. A szabadság és haladás eszméjében, az új világ eljövételében változatlanul hisz, ahogy eddigi törekvéseiben sem lát rejtgetni valót, — de felülkerekednek kétségei a jakobinusok útját illetően. Barátait azonban soha ki nem adja. »En a legnagyobb, legvilágosabb veszedelmekben is tisztelettel s magasztalásokkal merem szólni Hajnóczyról!« — írta később önérzetesen naplójába, s a periratok megerősítik szavait. Amikor kezdeti tagadás után »a testi-lelki szenvedések s az elzárt levegő« valamint az ellene szóló vallomások megtörik ellenállását, sajátkezűleg írt hosszú vallomásában csak önmagát vádolja: a helyeset is helytelen módon akarta elérni, vétett a törvények ellen, méltó a büntetésre. »Egyedül öfelsége irgalmassága« oldozhatja őt fel »bűnei« alól, — írja — s még ügyvédet sem akar fogadni. Védőjének, Madách Sándor »kőműves testvérnek,« a költő nagypjának, később is csak nehezen sikerül őt meggyőzni, hogy a törvény ellen sem vétett, »ez nem casus criminis laesae majestatis«, emelt fővel nézhet a világ szemébe. De ugyanakkor valóságos védőbeszédet tart fegyvertársai mellett.

Elítéltetését, fogságát példaadó lelkierővel viselte. De vajjon nyomtalanul mult-e el felette ez a hetedfél év? Kiszabadulása után látszólag ott folytatta életét, ahol elfogatása előtt abbahagyta. »En az vagyok, aki voltam« írta, pedig nem volt az. Nem felfogása, — magatartása változott meg. Abban, hogy az általa annyira várt új világ egyszer el fog jönni, továbbra is hisz, de az érte való küzdelem már nem vállalja. Szobájában ott lóg Hajnóczy és Szentmarjay képe; amikor rokona, Szirmay Antal, kéziratok munkájában a »jakobinus összeesküvés« résztvevőit a »hatalmon lévők« szájaize szerint mutatja be, felháborodással utasítja vissza szavait és védelmére kel a mozgalomnak és a benne résztvevőknek. Élete alkonyán pedig, amikor a bécsi rendőrség megbiliztja óvatosan érdeklődik multja iránt, felesége, tájékoztatva a kérdezőt férje fogságának körülményeiről, hozzáteszi: férje »erre ma is nagyon büszke«. Mindez azonban a belső arc, — kifelé mást mutat. »Rajta leszek, — írta hazaérkezésekor Bujanovics udvari ágensnek — hogy semmi olyan ne tegyek, a' mi öfelsége kettős kegyelmére méltatlannak mutatná.« De levelének fogalmazványára oldalt odaírtá, mintegy mentegetődzésül az utókor előtt, hogy öfelsége kettős kegyelme mellett, »a tömlőcz sanyaruságai« is eszébe jutottak, melynek még a hallása is arra való, »amit az udvar óhajt, hogy rettentessenek el a' kik hallják.« »Példa kellett, hogy rettegjen az ország,« — foglalta egybe később egymondatban a Martinovics-per lényegét. Ez a rettegés egész életén végigkíséri.

1794 és 1801 között az ország képe nagyot változott, Ferenc és a rendek győzelme teljessé vált, s bár a szabadult fogolynak ilyesmi nem jár az eszében, hiába is próbálna a megyegyűléseken ellentmondani. Hogy megváltoztak ezek a megyegyűlések is. Immár egyetlen feladatuk a fentről érkező rendelkezeteket tudomásul venni. A korábbi parázs viták színhelyén »vad elnyujtózással ülnek« a nemesek, »s minden ábrázaton az unalom van festve.« »Egy bizonyos éretlenség tónusa, valamely gyermeki petularilizia lepte el még a jobb főket is, mely annyira szégyen, hogy a legtisztelotesb tárgyakat is tiszteletlenséggel, gyakorta pajkos csintalansággal traktálják.« És a régi fegyvertársak? Vérpada kerültek, börtönök törték össze testi és lelki ellenállásukat, s aki mindezt elkerülte, az is megcsendesedett, lojális magatartásával tüntet. Kazinczy tudja, hogy gyanús szemmel nézik s a vele való érintkezéstől is félnek. Az uralkodó nem fogadja őt, amikor kihallgatásra jelentkezik, Festetics György gróf, a Georgicon alapítója, társaságban, tüntetően elkerüli Felsőbüki Nagy Pál pedig nem mer levelére válaszolni, mert az udvarnál szemére vetették, hogy olyan emberekkel barátkozik, mint Kazinczy. De a régi zempléni cimborák sem viselkednek másként. Közülük legtöbbré

ráillik, amit Rhédey Lajosról írt: »akkor (t.-i. az 1790-es években) éppen olly patrióta volt, mint a' hogy most nem az,« akik, mint Rhédey is »kereszt, kulcsok, titulusok« után szaladgálnak. Kerülik a vele való találkozást, mintha csak saját lelkiismeretük elől futnának. Ebbe a társadalomba Kazinczy soha sem tud egészen beleilleszkedni, s ha a kortársak ezt nem veszik is észre, ő érzi. De bíráló szót ejteni nem mer, nem engedi szóhoz jutni a fogság, a börtön emléke. Még évek múlva is fel-felriad éjjel s az elfogására kirendelt vasasok zaját véli hallani. Álmában megjelenik előtte a börtön, »a' hol hajótörést szenvedvén, a' nyelvedő habokkal küzdött.« 1815-ben, amikor családjával Bécsben jár, egy ismeretlen német nevű gróf inasa keresi, mondván, ura kéri, keresse őt fel, írásaival együtt. A tudatalatti félelem elemi erővel tör fel Kazinczyban: eszébe jut, hogy egyik fogolytársa »éppen ilyen technával fogattatott el.« — »Képzeld el, barátom, — írja Dessewffy Józsefnek, — mint aludtam egész éjjel, noha tisztának, véltlennek érzém magam. Másnap úgy csókoltam meg feleségemet és gyermekemet, hogy ez az utolsó csók, melyet nekik adhatok az életben, de nekik nem szóllottam. Rettegve mentem be a' Városba. A' Herrngassenben, a' Liechtenstein házánál úgy valék, mintha a' Chaffotot láttam volna magam előtt.«

Egy életen át nem tud szabadulni a vérpad rémképétől. Látszólag beleilleszkedik a rendi világba, csak belül lázadozik ellene. A megyegyűlések korábbli ellenzéki szónokát pedig hiába keressük.²⁾

Az 1794-beli, csak nagyon felületesen ismert Kazinczyhoz szolgáltat néhány adatot az alábbi öt levél. Mind az öt a Martinovics-per iratanyagából került elő.

1.

1794 február 21, Nagyvárad

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez

a Bihar megye közgyűlésen történetekről, Sauer Kajetánról, saját magáról és Szentjóni Szabó Lászlóról.

Sk. ered. : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertrauliche Acten 52. fasc. 20. csomó.)

Gr[oss] Wardein 21 Februar 1794.

Szabó¹⁾ wird Dir erzählt haben, dass ich wegen der hier am 10. zu haltenden Congreg[ation] eiligst herkam, auf der Reise durch hemorrhoidal Umstände überfallen bin, darum, als er samt der Deputation abging.²⁾

²⁾ Az idézetekre ld. : *Kazinczy levelezése*, II. 307. és 448. sz. ; III. 611. és 707. sz. XIII. 2943. sz. ; XVII. 3922. sz. ; továbbá : naplójegyzeteit : M. Tudományos Akad. kéz. irattár, Tört. 4-edr. 12. és 15. sz., *Fogságom naplója* és a Kir. Táblán benyújtott vallomása : Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai 5. sz. mellékl.

¹⁾ Szentjóni Szabó László (1767—1795), a költő, ekkor Bihar megye jegyzője.

²⁾ A Helytartótanács 1792 szeptember 25-én kelt kéziratában a vegyesházasságokból született gyermekek egyházi hovatartozását és vallási neveltetését, az addigi gyakorlathoz viszonyítva, a protestánsok hátrányára szabályozta. A rendelet a protestánsok körében országszerte nagy nyugtalanságot keltett s a keleti megyék, köztük Bihar, feliratokban fordultak az uralkodóhoz, és kérték a számukra hátrányos, az addigi gyakorlattal és a törvényekkel is ellenkező rendelet megváltoztatását. Ferenc király az országos felzúdulásnak engedve, 1793 januárjában el is rendelte a rendelet részbeni módosítását. (M. Kanc. 1792 : 1585., 8104., 10.613. sz.) Bihar megye felterjesztésének tiszteltlen és támadó hangja azonban magára vonta az uralkodó neheztelését, (az 1792 dec. 3-án kelt feliratot ld. M. Kanc. 1792 : 15.181. sz. a.) s ezért 1793 jan. 28-án kelt leiratában megróttá a megyét, majd amikor a megye a sajtószabadág ügyében is felírt, a Kancellária

da lag ; ich habe also nichts nachzutragen, als dass ich noch immer liege, u[nd] sehr elend liege, u[nd] nicht weiss, wie lange ich noch werde liegen müssen.³⁾ Die schöne Congr[egation] den 12. in Kaschau, u[nd] den 17 in Ujhelly sind versäumt, wo ich so manch gutes hätte wirken können!⁴⁾

Du wirst es schon wiessen, was hier die prohibition der Extractus Legum de St[atu] Eccl[esiastico] gemacht hat. Die Re[prae]sentation ist hübsch, würde hübscher seyn, wenn man nicht zu szelidül repraesentiren gut fände.⁵⁾

Der Ob[er]gespann⁶⁾ schrieb her an Péchy⁷⁾ ex off[ici]o, dass er die Sache bey der Congr[egation] dahin lenke, dass S[ein]e Maj[estät] durch ihn, den Ob[er]gespann, ad revocationem Comissionis angefleht werde, u[nd] er stehe gut für die Folge.⁸⁾ Der Brief kam hier an, da die Deput[at]ion schon in Pesth war, der Subst[itutus] V[ice] Gesp[ann] Böthy⁹⁾ öffnete ihn, u[nd] wies ihn meinem Bruder.¹⁰⁾

Rhédey Lajos¹¹⁾ fragte den Sauer¹²⁾ beym spiel, warum denn Solche Männer wie Aloys Batthyáni¹³⁾ nicht applicirt werden? —Sauer: Pergat D[ominatio] V[est]ra cum ista quaestione. Tamen scit totus mundus, quod a recordatione hominum debiliior Referendarius non fuerit, sicuti demortuus Pogány¹⁴⁾; et tamen Pogány tot gradibus stat prae Aloysio Batthyáni, ut ne cum Pogány quidem conferri dignus sit. Hac ratione haberemus pulchros

javaslatára elhatározta a megye tisztikarának leváltását. Mivel a megye főispánja, Teleki Sámuel gróf erdélyi főkancellár, aki a franciák elleni háborúhoz szükséges adók megszavazása szempontjából, a megye általános hangulatára hivatkozva, nem helyeselte a tisztújítás elrendelését, betegségére és elfoglaltságára hivatkozva, maga helyett királyi biztos kiküldetését kérte. (M. Kanc. 1793 : 14.179. sz.) az uralkodó Arad megye főispánját, Almássy Pált bízta meg a tisztújítás végrehajtásával. (M. Kanc. 1793 : 8993., 13.160. és 1794 : 318., 1142. sz.) Az erről rendelkező legfelsőbb leiratot az 1794 februári közgyűlésen tárgyalta meg Bihar megye s elhatározta, hogy újabb feliratban bocsánatot kér az uralkodótól tiszteletlen szavaiért és kéri a tisztújítás elengedését. A feliratot Péchy Imre alispán vezetésével küldöttség vitte Budára a nádorhoz, kérve annak továbbítását és a nádor pártfogását. Ennek a küldöttségnek volt egyik tagja Szentjóbi Szabó is. Az uralkodó egybékint a megye válaatos viselkedését látva, a nádor közbenjárására visszavonta a tisztújításra vonatkozó rendeletét. (M. Kanc. 1794 : 2865. sz.; ld. még Málusz E.: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp., 1926., 81., 128. és 129. sz.)

³⁾ 1794 márc. 4-én még mindig beteg, ágyból ír Kiss Jánosnak. (Váczy : *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. 437. sz.)

⁴⁾ Abauj és Zemplén megye közgyűlései, melyeken a cenzúrával kapcsolatos legújabb rendeletek megtárgyalása is napirenden volt.

⁵⁾ Hajnóczy névtelenül megjelent munkája : *Extractus legum de Statu Ecclesiastico Catholico in Regno Hungariae latarum*. 1792. A Kancellária javaslatára az uralkodó 1793 szeptember 28-án a munkát eltiltotta és a fellelhető példányok elkobzását rendelte el. (M. Kanc. 1793 : 9874., 10.443 és 12617. sz.; Helyt. Tan. It. Depart. revisionis librorum 1794, fons 2., pos. 18. és 27., továbbá fons 63. pos. 1—8.) Az immár sorozatos könyveltítések ellen (közttük volt Hajnóczy két másik névtelenül megjelent munkája is) Bihar megye több feliratban tiltakozott a nádornál. Ld. 16. jegyz.

⁶⁾ Teleki Sámuel gr. (1739—1822.), erdélyi főkancellár.

⁷⁾ Péchy Imre (1753—1841.) 1791—1803. Bihar megye első alispánja.

⁸⁾ Almássy Pál aradi főispán kir. biztosként való kiküldetésére céloz. Ld. 2. sz. jegyz.

⁹⁾ Böthy László.

¹⁰⁾ Kazinczy Dienes (1761—1824.), ekkor Bihar megye főjegyzője.

¹¹⁾ Ezidőből több Rhédey Lajost ismerünk, mind ugyanannak a családnak tagjai. Itt valószínűleg Zemplén, Bihar és Szatmár megyék táblabírájáról, II. József volt hívről van szó (1763—1831.), akit 1798-ban forradalmi kijelentéseiert töröltettek a táblabírák sorából. (Ld. Domanovszky S.: *József nádor iratai*. Bp. 1925., I. 46., 58. és 86. sz.)

¹²⁾ Sauer Kajetan gr. (1744?—1811.), arbai választott püspök, váradi nagyprépost. Ld. a 18. sz. jegyz.

¹³⁾ Batthyány Alajos gr. (1750—1818.), az *Ad amicam aurem* c. munka szerzője, az 1790—1791. országgyűlésen a felvilágosodott ellenzék egyik vezérszónoka.

¹⁴⁾ Csebi Pogány Lajos (—1793.), a jozefinizmus híve, Bereg megye főispáni adminisztrátora és kancelláriai tanácsos.

referendarios! — Wie gefällt Dir das! ich bitte es dem Statthaltereyrath H[errn] v. Vay¹⁵⁾ zu erzählen.

Eben Sauer sagte meinem Bruder, den er recht wohl leidet, au contraire dem er prächtige presente macht, wie neulich eine goldene Dose von 56 Ducaten Werth. — Iste I[nclitus] Co[m]i[t]a[tus] semper se tenet bene, dum aliorum Co[m]i[t]a[tuum] exempla non sequitur. Dolendum, quod se per alios duci patiatur. U[nd] nannte ihm da einige Vorfälle. Unter andern sagte er, in negotio etiam libert[at]is preli in Congr[egatione] quam pulchre se ab initio gessit, sed tum sunt sufflaminatoriae istae Co[m]i[t]a[tus] Abauj[variensis] et Szabolch[iensis] literae lectae, et totum erat destructum. Ut ut is verum sit mihi dicendum, confiteri debeam, fratrem D[ominionis] V[est]rae rem totaliter destruxisse cum suis perorationibus.¹⁶⁾

Von der Gömörer Repr[äsentatione] in negotio preli sagte er, er habe nie eine Repraesentationem magis stupidam gelesen.¹⁷⁾

Doch gedankt sey dem Himmel, dieser Templomi róka soll ein Gelübde gethan haben, nach seinem 50-st[en] Jahr in keine öffentliche Versammlung zu kommen, sie mögen Capitulares Sessiones, od[er] Co[m]i[t]a[tuum] Congr[egationes], oder wie immer heißen. U[nd] diese glückliche epoche soll bereits da seyn. Sein Glück dass er sein 50-stes Jahr vor dem 10. Febr[uar]

¹⁵⁾ Vay József (1752—1821.) helytartósági tanácsos, korábban Szabolcs megye alispánja, az 1790—1791-es országgyűlésen a köznemesség egyik vezére.

¹⁶⁾ Ferenc király 1793 január 14-én és ápr. 18-án (M. Kanc. 266. és 4056. sz.) az addigi könyvvizelőt jelentősen megszigorító rendeleteket adott ki, amelyek ellen a megyék egyre-másra tiltakoztak. Felirataikat többnyire ki is nyomatták, hogy tájékoztatásul egymásnak is megküldhessék. Különösen Gömör megye felirata keltett nagy visszhangot. (Ld. 17. jegyz.) — Abauj megye itt említett első felterjesztése (kelt 1793 jún. 10-én, a kassai generális gyűlésen, M. Kanc. 13.439. sz.) Gömör megye nyomán leszögezi, hogy a sajtószabadság a közsabadság záloga, majd a nemzeti művelődés szempontjából is aggodnyat fejezi ki a sorozatos könyvelőkabzások miatt. (»Homines eos, quibus cura revidendorum librorum concredita est, clavam ipsius culturae Nationis in manu tenere.«) Augusztus 12-i közgyűléséből új felterjesztést küldött a megye, azt fejtve, hogy a sajtószabadság ügye az országgyűlés elé tartozik. (U. o. és M. Kanc. 1793. 8062. 13.469., 14.390. sz. Az uralkodó rosszalló válaszirata: M. Kanc. 1794: 768. sz.) — Szabolcs megye feliratát eredeti szövegben nem sikerült megtalálnom. A kancellárián készített kivonata szerint lényegében megegyezett Abauj megyéével. (M. Kanc. 1794. 3245. sz.) — Bihar megye először 1793 szeptemberi diószegi közgyűlésén foglalkozott a cenzúrával. Feliratában (M. Kanc. 1793: 13.439. sz.; szövegét leköszölte Schöler *Staatsanzeigen*-je, tartalmát ld. Concha Gy.: *A kilencvenes évek reformszmél*, Bp., 1885. 225. l.) A sorozatos könyvelőtársakban a gondolatszabadság sérelmét látja és a nemzeti becsület nevében tiltakozik ellenük. — Kazinczy részvételét a tárgyalásokban csak saját feljegyzéseiből ismerjük. »A sajtószabadság ügyében én Kassán, Mád, Kálló, Diószegen szónokoltam, ez utóbbi helyen Sauer prépost jelenlétében. — írta később, 1809 nov. 30-án, Rummy Károly Györgynek. (*Kazinczy levelezése*, VII. 1601. sz.) De talán a hozzászólásokon túlmenően a felterjesztések megfogalmazásában is közreműködött. Bihar megye felterjesztésének egyes részét olyan ember tollára vállanak, akinek az irodalom és annak szabadsága valóban szívügye. (»... Calumniatores nationis nostrae nos barbaros esse publicarunt, et hodie clamant. Si arbitria modernorum censorum activitas ultro quoque admittitur, veremur ne horum culpa merito pro talibus reputemur. Nam annon defectum culturae reddenet, librorum etiam philosophicorum censura, librorum qui in dictionibus Suae Majestatis alis publice et libere venduntur. Certe dolere debet sortem sanae philosophiae eruditus orbi, quando versionem operis philosophi Mendelson, sub titulo Phaedon, per censuram Hungaricam revideri, et censurae subijci, imo castigari etiam et truncari audit. Nostra quidem opinio relate ad opera philosophica, politica, historica, et religionaria, censes non fine correctionis et prohibitionis, sed refutationis, constituendi forent, et his injungendum esse iudicamus, ut falsas scriptorum opiniones, — si tamen pro censura submitti debent — indicare, simul tamen in adiciendis notis refutare teneantur.«) Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a kancellária szerint Szatmár megye felirata Biharéval »im Wesentlichen ganz übereinstimmte« (M. Kanc. 1794: 3245. sz.), ezt a megjegyzést talán Kazinczy tényleges közreműködésének javára írhatjuk.

¹⁷⁾ Gömör megye nagy port felvert felterjesztése a francia felvilágosodás érveivel bizonyítja, hogy az emberi jogokhoz szervesen hozzátartozik a sajtószabadság is. (M. Kanc. 1794: 768. és 3245. sz.; a felirat tartalmát közli Ballagi G.: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. 772—774. l.; ld. még Concha: i. m. 224—225. l.)

erreicht, denn die Stände sagten laut in der Congr[egation]: Itt árulónak kell lenni! — Ki volna az? — Sauer! Hol van? — Nincs itt! — Szerencsése, mert megtanulná, hogy kell egy V[árme]lyét a' K[irály]nál elérülni.¹⁸⁾

Aus dem letztem Hirmondó las ich die patriotische Handlung der (!) Ref[ormirten] Superintendentis cis Danubium. Vivant. Der gute König wird gewiss eben so sehr sich über die Aeusserung gefreut haben, als über die 10.000 Fl[orens], die in sich selbst nicht viel sind, aber einer (!) Kalvinisch[en] Superintendens doch Ehre machen müssen¹⁹⁾.

Lieber Fr[eu]nd, ich habe Dir Geld zu schicken. Wäre es Dir nicht unangenehm, den Statthalt[erey]rath Majthényi²⁰⁾ zu fragen, ob ich in seinen Händen etwas habe, u[nd] wenn ich eins hätte, dies in rationem hujus zu übernehmen. Auch wär es mir lieb, wenn Du die 2. Helfte meiner Ung[arischen] Übersetz[ungen] die ich bey ihm habe, übernehmest.

Adieu, in dem Geschwätz mit Dir Vergass ich auf meine Schmerzen. Lebe wohl u[nd] liebe mich.

[Utóirat kívül:] Mein Bruder, dem ich dies vorlas, bat mich Dich in seinem Namen zu grüssen. — A propos, ich vergass Dir ja [durch] den Ganzen Brief zu sagen, dass meine Hemorrhoiden mich seit den 9-ten Febr[uar] zu einem wahren sansculotten gemacht. Ich habe wirklich keine gatya, u[nd] kann keine haben. Wie verschieden man alles werden kann. Ich sansculotte!²¹⁾

2.

1794 július 12, Regmec

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez

Szentmarjai Józseffel küldött üzenetéről, Vay Miklósnak egy magyar színház felállítására vonatkozó terveiről, Gyulai Sámuel gróffal való beszélgetéséről és Szentjóbí Szabó Lászlóról.

(A Kir. Itéltőtanács készített töredékes másolatai: Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 7. sz. melléklet és Vertr. A. 43. fasc., Szláv György periratai, 5. sz. melléklet.)

Regmetz den 12-ten Jul[i] 1794.

Szentmáriay, den ich gestern in Patak zurück liess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen, machte, bringt Dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Ober

¹⁸⁾ Célzás Sauernek az 1790-i országgyűlésen tanustott denuncióló magartartására, amikor Bihar megyét egy röpiratban megvádolta, hogy a váradí káptalan alá tartozó hajdúfalvakat azért akarja felszabadítani, hogy bennük mindenre kapható támogatót kapjon az uralkodó ellen. Egyébként Sauer az országgyűlés alatt és később is rendszeres tudósításokban számolt be II. Lipótnak a rendi ellenzék tagjairól. (Ld. Málusz: I. m. 9. sz. és Eckhardt S.: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924., 37–38. 1. Sauer jelentésel: Bp. Orsz. Lt. Hungarica aus der Bibliothek Sz. Majestät, 15. fasc. 13. csomó.) gr. Almásy Ignác generális felesége, Splényi báróné, az udvar besúgója, Sauer így jellemezte 1791 július 20.-i jelentésében: „gr. Sauer ist der Christus unter den Juden ... Ich wollte wünschen dass wir mehr Sauer hätten.“ (U.o. 11. fasc. 1. csomó.)

¹⁹⁾ A bécsi *Magyar Hirmondó* 1794 február 14-i számában (216. l.) A superintendia területén történt gyűjtés eredményét, pontosan 10.203 Ft 40 kr-t, küldöttégit vitte Bécsbe, hogy az uralkodónak a franciák elleni háború költségeire felajánlja.

²⁰⁾ Mathényi László (? —1825.) honti alispán, helytartósági tanácsos.

²¹⁾ Ezt az utóiratot Németh János kir. jogügyi igazgató, a felségárulási perben a közvádó, másolatban csatolta a periratokhoz, replikájában úgy tüntetve fel, mintha ezekben a sorokban Kazinczy kérkednék jakobinus mivoltával. (Bp. Orsz. Lt. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 6. sz. melléklet.) Kazinczy naplójából tudjuk, hogy védőügyvédjének megiltotta, hogy erre a vádra „csak egy szót feleljen“, s a direktor ezen cselekedetét „aljasságnak“ nevezte. (*Fogságom naplója*. 1795 ápr. 29.)

Stuhlrichter Szláv, von dem Ober Notär Gáspár Pál in Sztathmarer Comit, und seinem Vice Notär Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt ...^{a1}—)

Er wird Dir auch erzählt haben, wie Baron Niclas Vay 40 tausend fl[orens] subscription für die Unterhaltung des Ungarischen Theaters zusammen brachte. Sein Plan ist dieser: 400.000 fl[orens] sollen zusammen geschossen werden. 100.000 sind bestimmt um ein Theater-Haus aufzuführen, das von der Dignität der Nation Zeug [sey] könne. Die Interessen von den 200 tausend dienen zur Unterhaltung der Schauspieler, der Musick, zur Anschaffung der Decorationen, zur Renumeration derjenigen, die die beste Stücke liefern werden. Die Subscription wird unter tausend fl. nicht angenommen. An der façade des Gebäudes wird eine Inschrift stehen, die in 5—6 Worten das Vaterland zu lieben lehre, und die Namen der Subscribirenden nach alphab[etischer] Ordnung, Magnat und nicht Magnat, vermengt. Auch sollen die Schau Spieler Appartements fähig werden, dass heisst, in jedes Haus eintritt haben. Que vive Vay! ...²)

In Siebenbürgen herrscht ein finstere Aristocratismus; damit sind sogar die besten Köpfe tief beschlagen. — In dem Grafen Samuel Gyulay lernte ich einen für das allgemeine Wohl eifrigen Mann kennen, — aber da sah ich gar bald, was Er sey. Ich zog ab, das Er mir wohl ansah. Ich wies ihm ein Ung[arisches] Lied, und rechnete auf seinen Beifall. Nein! Nein! sagte Er mir, das sind lauter Moscovitische Unterminierung ...³)

Nun manches von Szabó Latzi ... Dem Szláv hat Er manche Sachen gezeigt, ohne dass Frage dieserwegen den Szentmáriay ... Ich empfehle Dir Szabós Besserung, und umarme dich ...⁴)

a) Kazinczynak ez a levele csak töredékes másolatban, illetve másolatokban maradt ránk, vagyis a kir. jogügyi igazgató csak azokat a részeket íratta le, amelyeket a perben felhasználhatott. A kihágásokat azonban jelezte a másoló azzal, hogy odaírta: etc. Felreírások elkerülése végett mi ezt három ponttal jeleztük mindenütt.

¹) Nagykárolyban 1794 július 7-én iktatták be Károlyi József grótot Sztármár megye főispáni székébe. A beiktatáson megjelent Sztármár, Zemplén, Bihar, Abaúj és Szabolcs nemességének nagyrésze. Ahogy később a nádor írta egyik jelentésében az uralkodónak, ezen az installáción feltűnés nélkül találkozhattak az északkelti megyék forradalmi elemei a megbeszélhetők terveket. (Ld. Máluszy: i. m. 174. sz.) Kazinczy itt ismerkedett meg Szentmáriayval, aki azután útban Pest felé, Károlytól Patakig vele egy kocsin utazott. „Ki ez útban szorosan öszvefonótunk.” — írta 1810-ben (Megjegyzése Szirmay A., sacobinonim Hungariconim Historia c. munkájára, 12 §, *Házánk*, 1888) A Kir. Táblán 1795 febr. 4-én kelt írásbeli vallomásában Kazinczy részletesen elmondja, mit beszélgetett Szentmáriayval, a Szabadság és Egyenlőség Társaságával kapcsolatban, (melynek kétéját Szulyovszky Menyhért már előzetesen megismertette vele.) Szentmáriay kívül mással a titkos társaságról nem beszélt, — mondja vallomásában. Igaz, Gáspár Pálnak, Sztármár megye főjegyzőjének említette, hogy majd ad neki olvasásra egy érdekes írást (az Ember és a Polgár kétéját gondolt), de aztán mégsem adta oda és többet Gáspárral sem beszélt. (Kazinczy periratai, i. h. 9. sz. mellék.) — Kengyel Lajos Sztármár megye jegyzője. A kir. jogügyi igazgató a per folyamán mindenáron szeretett volna rá és Gáspárra rábizonyítani, hogy részesek az összeesküvésben, de ez végül sem sikerült. Kazinczy nem vallott ellenük, jöllehet Szentmáriay vallomása szerint, neki mondták, hogy ezeket és Dénes öccsét beavatja a társaság titkaiba. (Vertr. A. 46. fasc. Szentmáriay periratai, 4. sz. mellék.)

²) A megyék által kezdeményezett, a „valóságos és a nemzetnek tulajdon díszét, méltóságát kiabrazoló és a tárgy fontos voltának valóban megfelelő nemzeti játékszín építésére s örökös virágzására” vonatkozó mozgalom részleteit l. Bayer J.: *A nemzeti játékszín története*. Bp. 1887. I. 202. skk. I. és Máluszy: i. m. 161. sz. — Az adakozók sorában egyébként Kazinczyt is ott találjuk. — Vay Miklós br. (1756—1826.), mérnökkari tiszt, később insurgenstábornok. Életről Kazinczy: *Pályám emlékezete*, Bp., 1931. 248., 254. l.

³) Gyulay Sámuel gr. (1719—1812.) altábornagy. Az 1790—1791-es országyűlésen az udvarellenes párthoz tartozott. Kazinczy a nagykárolyi installáción találkozott vele.

⁴) A levélnek ezzel a részével kapcsolatban különösen sokat faggatta Kazinczyt a kir. jogügyi igazgató. 1795 február 26-án Kazinczy az alábbi feljegyzést adta át a jogügyi igazgatónak (Orsz. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.): „Magnifice Domine Consillarie,

1794 július 24 [Regmec?]

*Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez**Wieland-fordítása eltiltásáról, az abaujmegyei gyűlésen a sajtószabadságról és a cenzúráról folytatott vitájáról.**(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)*

Den 6. Therm[idor] 2.

Nicht eine Stunde dauerte unsre Congreg[ation] in Abauj mehr, als dein lieber Brief, samt dem meines Aszalay,¹⁾ der mir die Test[imonia]les wegen den Diogenes mitbrachte, ankam. Und so war es keine Möglichkeit mehr meine Klage einzureichen. Das will ich in der zukünftigen Congr[egation] und zwar überall wo ich Compossessor bin, nehmlich in Abauj, Zemplin, Bihar und Szabolcs. An der letzten Seite dieses meines Schreibens soll die Copie des diesetwegen ergangenen Statthalterey Befehles stehen.²⁾

Causarum Regalium Director, Domine Gratosissime humillime colendissime! Hesterno Magnificae Dominationis Vestrae jussui, ut quid hoc fuerit, quod ego in literis Hajnoczy missis, Ladislaum Szabó ordinaíro judlium Comitatus Bihariensis Georgio Szlávy ostendisse, ob angustiam loci non tam scripsi, quam medio Francisco Szentmarjay nunciavi, recogitare, obtemperaturus, omnes colloqui illius, ex quo ego ad notitiam hujus rei deveni, circumstantias memoria revolutans, videor mihi quaestionem propositam id assecutus, ut desiderio Magnificae Dominationis Vestrae in ea solvenda abunde satisfieri possit; atque ita rem hanc, ea qua par est, reverentia sequentibus gratioso ejusdem obtutui subterno. — Fecit mihi Georgius Szlávy Károlyini in spissa hospitum Comitiss Installati multitudine et sub strepitu concentus musici nonnullas quaestiones de ritibus liberorum muralorum, sibi unice ex scriptis typis vulgatis notis; et hac occasione fuit, ut signo execratae coalitionis Reformatorum indice in palmam suam picto, me interrogaverit, quod vero hoc signum sit? Ego dixi, hoc non esse ex signis liberorum muralorum, et interrogavi illum cum aliqua admiratione, ubinam illud viderit? Dixit mihi illud Ladislaum Szabó sibi ostendisse. Res mihi incussit dubium, annon is etiam ad coalitionem hanc raptatus fuerit, et non potui mihi temperare, ne illum, quid vero Szabó hoc denotari dixerit? interrogarem, sed responsi loco accepi, nil sibi praeter figuram signi manifestatum esse. Actus hic Szabóianus videbatur mihi vanitatis illius, cujus quidem a me semper abunde arguebatur, indicium; et cum Hajnóczy ob pluris factum Hatvanium me in proximis suis litteris objurgaverit, aripui occasionem inter alia vanitatis ejus specimina hoc etiam novius Hajnoczyo detegere. Multum recogitavi, Magnifice Domine Consiliarie Director! ut plures adhuc colloqui hujus circumstantias in memoriam meam revocare possim: sed cum res haec nec momenti alicujus peculiaris mihi visa fuerit, nec ab octo mensibus recordationem meam subiverit, nil plus conquirere potui. Credibile est colloquium nostrum in tam frequenti multitudine his interruptum fuisse. Quod Szlávyum attinet, ejus curiositati in explicatione *signine?* vel *signorum?* non amplius reflecto, per me satisfactum non est, cum constituerim, usque penicilorem instituti per bonos quidem (ut mihi de Hajnóczy et Szentmarjay infelix persuadebam) homines promotae, sed vel ipso primo vultu horrorem in cubulis, cognitionem, ejus propagationem differendam; ipsium vero extialie illud scriptum nec fuit, (ut illud in priori meo scripto jam exposui) Károlyini mecum. Hic a Szlávyo divulgus, cum eo mense tantum Septembri, integrum fere mensem tardius ac Hajnóczy interceptus est, conveni, sed illum nefastae huic societati immixtum nec tunc observavi. — Haec sunt ea, quae relate ad jussum Magnificae Dominationis Vestrae hesternum ingenuo quidque candore, sed facile labili recordatione referendum habui. Caeterum me testatis tanta cum animi benignitate gratis devoveo, perennique cum veneratione persisto Magnificae Dominationis Vestrae humillimus servus, Franciscus Kazinczy. 26-a Februarii 1795. — Szlávy György (1764–1818) Bihar megye főszolgabírája, akit a felségárulási perben háromévi börtönre ítélték, Kazinczyval meg egyezően adta elő ezt a beszélgetést március 27-i kihallgatásakor. (Szlávy György periratai, i. h. 3. sz. meliék.)

¹⁾ Aszalay János (1767?–1796.), a pataki normális iskola igazgatója, korábban Kazinczy öccsei mellett nevelő. A Martinovics-perben háromévi börtönre ítélték.

²⁾ Kazinczy Wieland-fordítása, melyet még az 1790. évben készített, *Sokrates Mainomenos, az az a Sinopei Diogenes Dialogusai, Wielandból címen* 1793-ban jelent meg

Der Grund, warum meine, Imprimatur erhaltene, Übersetzung angehalten wird, wird dadurch angegeben, ut cum distractio ipsius originalis libri neutiquam singillative, sed duntaxat in nexu cum omnibus operibus Wielandianis admittatur. Bedenke nur wie das csizsmacherisch lateinisch aufgesetzt sey! Wohl, Wielands Werke darf man also einzeln nicht verkaufen, sondern alle seine Schriften zusammen. (Das doch falsch ist.) Warum erlaubt man also dass die Übersetzung des Katolisch gewordenen Vályi a' *Keresztényen érzékenységei* (unter Wielands frühesten Schriften sub titulo: *Empfindungen eines Christen*, bekannt) verkauft werde?*) Ist denn zwischen seinen Schriften mehr Zusammenhang als unter Cicero's, der bald fr[eu]ndsch[af]tliche Briefe, bald Scipios Traum, bald eine Rede pro Lege Manilia, bald De finibus bon[orum], bald philos[ophische] Quaestionen, bald philippische Donnerredens schreibt? Was braucht der, der Wielands Diogenes kennen wünscht, seine Musarion, seinen Oberon, seine Abderiten, seinen Lucian, seinen Horaz zu lesen? — Nicht das ist die wahre Ursach, sondern das, dass mein Wielandischer Diogeness die Herrn Pfaffen von Korinth u[nd] von Ungarn geisselt. — Aber ich will sie kriegen. Ich wünschte, dass B[aron] Schaffrath, der um einen rothen Gürtel feil war,⁴⁾ mir recht viele exempl[aria] confiscirt hätte. — In dieser meinen Geist ganz abmattenden Hitze bin ich zu nichts nutz. Es kommt eine glückliche poetische Stunde, und dann seze ich einen kühnen Aufsatz an den Palatin auf, u[nd] verklage die Schwarzröde.

Bey unsrer jezigen Congreg[ation] fiel nichts merkwürdiges vor. Unsre energie, die wir im vorigen Jahr haben contestirt, schien ausgestorben zu sein. Es war Wunder, dass man die Szatthmárer Repraesenta[tion] wegen der hinübersez[ung] der Universitaet nach Gran mit Vergnügen zuhörte. Bey dem §.: dignetur Sua Ma[jes]t[at]s S[acra]ti[s]ma excessus qui Pesthini perpetrantur cum excessibus qui Tyrnaviae aut Agriae perpetrati sunt conferre, machte ich die zuhörenden aufmerksam,⁵⁾ und so war die Catholische Parthie fuchswild aufgebracht u[nd] beschämt. Igen, mert ha Pesten csinálnak excessust, mindjárt azt mondják: Jurátus cselekedte.⁶⁾

Trattnernél, Pesten. 1794 május 30-án a könyv terjesztése eltiltatott, a Kazinczytól ebben a levélben közölt indokolás alapján. (A kancelláriai rendelet szövegét Kazinczy közli levele végén. Ld. Helyt. Tan. lt. Depart. revisionis librorum 1795, fons 9 pos. 2., 5., 7., 8. és M. Kanc. 1794: 13.304. sz.) Kazinczy gondolt rá, hogy folyamodik a végzés megváltoztatásáért, de elfogatása ebben megakadályozta. (V. ö. Váczy J.: *Kazinczy Ferencz és kora*. I. Bp., 1915., 443—446. l. és Czeizel J.: *Kazinczy Ferencz élete és működése*. I. Bp., 1930., 225—226. l.)

*) Vályi K. András (1764—1801., 1792 óta a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára.) Wieland-fordítása 1791-ben jelent meg.

*) Schaffrath Lipót br. (1734—1808.), kegyesrendi szerzetes, a pesti piarista gimnázium igazgatója, pesti cenzor.

*) Amikor 1784-ben az egyetemet Budáról áthelyezték Pestre, felmerült az a gondolat, nem volna-e helyesebb valamelyik kisebb városba áttenni az egyetemet. Elsősorban Esztergom és Vác kerültek szóba. A probléma megoldása éveken át húzódtott, hogy Ferenc uralkodásának elején újult erővel merüljön fel. A kancellária az Esztergomba való áthelyezése mellett foglalt állást, a megyék véleménye azonban erősen megoszlott. Egyrésztük, főként arra hivatkozva, hogy az egyetem katolikus jellegű, másrészt pedig, hogy a nagyváros légköre nem alkalmas az ifjúság helyes irányú vallaserkölcsei nevelésére, az Esztergomba való áthelyezést pártolta. Egy másik csoport a Vácra való áthelyezést szorgalmazta, mondván, hogy ez közel van Pesthez, viszont az ifjúságot nem fenyegetik a nagyváros veszedelmel. A keleti protestáns megyék és mindazok, akik a felvilágosultak táborához tartoztak, egyedül Pesten látták azt a kulturális keretet, amely az egyetem számára alkalmas. (A részletekre ld. Domanovszky: *József nádor iratai*, I. 14. sz. és Pauler T.: *A budapesti m. kir. tudományegyetem története*. Bp., 1880., 303—312. l.) — Szatmár megye itt idézett felirata az egyetem Pesten hagyása mellett foglalt állást. Ervei: a protestáns hallgatók számára sem Esztergom, sem Vác nem biztosít megfelelő környezetet. Azt, hogy a nagyváros erkölcs telenségre nevel, a megye nem látja igazolván. Itt következik a Kazinczy által emlékeztetőből idézett rész: »oramus Celsitudinem Vestram

Den 1. Tag der Congr[egation] verkündete man das Intimat wegen der Pressfreyheit.⁶⁾ Látjuk hogy ő Felsége nagyon inhaerál. — Was ist das? sagte ich; werden wir denn anstatt Gründe zu wiegen, blos das ansehen, ob es nicht wiederholt befohlen wird? Ugy, de mikor nincs róla törvény? — Hát a' más részre van? — Nincs, de mit csinálunk hát? — Rekapituláljuk a'mit mondtunk és tegyük oda, hogy bízunk a' Fejed[elem] igasságába... *Conclusum*: Cum arg[umen]ta in Repraes[entationibus] n[ost]ris adducta per Intimatum hoc elisa non sint, et Diaeta 1791 rem hanc ad decisionem corporis l[egis]lativi relegaverit, tempus vero diaetae instet, non censeri de tempore, ut in prioribus Repraes[entationibus] deducta arg[umen]ta n[ost]ra recapitulentur, sed rem sinendam in statu quo.⁷⁾ — Ami azt illeti, az csakugyan tagadhatatlan, hogy a Censura sok dolgokat cselekszik amin skandalizáltatnunk kell, sagte Fáy Ágoston.⁸⁾ Der Anfang freute mich. Lám P. Bodenloss Urnak a'munkája Imprimaturt nyert, és még is elszedték az ex[em]plárokat. Micsoda securitása van tehát az Irónak. Ich stand auf, mein Gesicht muss gezeigt haben, dass ich was habe, denn sogar der alte bigotte Kalwiner Bárczay Fer[encz] sagte: halljuk. Ich sagte, P. Bodenloss hätte causam suam negligirt, er hätte klagen sollen, u[nd] so wäre es gewiss unsre Schuldigkeit gewesen seyn, seine gerechteste Forderung zu secundiren. A' munka ugyan teli van a' legszemtelenebb kalumniával, mindaz[ált]al az olyan, a'melly semmi kárt nem tett, és nem tehetett. Bárczay fragte: Teli van kalumniával? er wollte, dass ich in das detail tiefer schreite. Der gute Alte. Igen is, és pedig a' legszemtelenebb kalumniával. Azt monlja, hogy Leopoldot a kőművesek étették-meg. Pedig nagy a gyanú, hogy ez a tudományokat szerető Fejedelem maga is kőműves volt, mint az atyja I. Fer[encz] Császár bizonyosan a'volt. Nun berührte ich noch die 25 Ducaten, die jede zur Unterhaltung der Revolu[ti]onen jährlich steuern soll. Und da sagte ich: Miscere Rem publicam, Reges sicario more occidere non Latomorum sed Jesuitarum artis est. Dies erregte viel frohes Lachen, u[nd] Bodenloss war roth wie ein Krebs u[nd] jblass wie Gyps. Ez eléggé mutatja, hogy a' rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet. Imé ezt a' firkálást P. Bodenloss Ur nem csak árulta, hanem toltá is az olvasásra, és még sincs senki, aki a kőművesek felől rossz opiniót kapott volna. — *Bodenloss kam nicht mehr in die Session.*⁹⁾

Regiam [t. i. a nádort], et Exselsum Consilium Lucumtenentiale Regium, dignetur quam accuratissime Investigari curare: an? et quales patraverit excessus Juventus in Universitate Pesthensi, a quo tempore haec Pesthini locata est? Quales autem excessus praexistierint in Universitate Tyrnaviensi? Agriae? praexistantque hodie in Academiis, quae in obscurioribus locis sitae sunt? (Nagykároly, 1794 május 5. M. Kanc. 1795: 13.735. sz.) — Abauj megye ebben a tárgyban kelt feliratának teljes szövegét nem sikerült megtalálnom. A Kancellárián készített kivonata szerint elsősorban az ifjúság nevelésének és oktatásának kérdésével foglalkozik, anélkül, hogy az egyetem áthelyezésének kérdésében állást foglalna, mert ez szerinte az országgyűlésre tartozik. (M. Kanc. u. o.)

⁶⁾ Abauj megye 1793 aug. 12-i feliratára érkezett kir. válasz. (M. Kanc. 1794: 768. sz., ld. I. levél 16. jegyz.)

⁷⁾ Abauj megyének ezt az újabb felterjesztését nem sikerült megtalálnom.

⁸⁾ Fáy Ágoston, ekkor Abauj megye alispánja.

⁹⁾ Bodenloss jezsuista nevét, vagy munkáját sem Szinnyei, sem Gulyás, sem Wurzbach, sem pedig Sommervogel *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* c. életrajzi lexikona nem ismeri. A Helytartótanács Revisionis librorum departamentum-ából pedig éppen az 1790-es évek iratanyaga a második világháború alatt nagyrésztben elpusztult, úgyhogy itt sem tudtam a szerző, vagy munkája nyomára bukkani. Gyenis András közli a trencsényi jezsuista noviciátus törzskönyvének Bodenlossra vonatkozó személyi adatait (szül. 1739, Mecenzében, 1757-ben lépett a rendbe. *Jezsuita Történeti Évkönyv* Bp. 1942. 439. l.), a jezsuista rend *Catalogus personarum Provinciae Austriae* megfelelő kötetéből pedig élete 1773-ig összeállítható. Váczy: *Kazinczy és kora* (i. m. 487. l.) c. munkájában, anélkül, hogy megjelölné, honnan szerzi adatát, azt írja, hogy Bodenloss Mihály

[Utóírat a margón:] Meinen Gruss an Szentmarjay u[nd] Versegl.
Der letzte sollte meine Papire, die Szentmarjay mitnahm besehen.¹¹ —
Rath in Raab liess seinen Sohn Socrates taufen.

4.

1794 augusztus 22, Regmec

*Kazinczy levele Szentmarjay Józsefhez
a közszájon forgó rémhírekről.*

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag, Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.
Töredékes hiv. másolata : u. o. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai, 8. sz. mellékl.)

Szentmarjaynak Kazinczy barátja.¹⁾

Regmec, Augustus 22d[ik] 1794.

Egy Postanapról más postanapra haladván várt leveled, végre elkezdtem levelezésünket. Az Igazság, Virtus, Hazaszeretet s Barátság Géniai lebegjenek felette, s távoztassanak-el minden félre értést, gyanút, ellankadást mellőlünk. A Meg hasonlós eltávoztatásáért nem nyújtok néktek tömjént ; az nem férhet jobb lelkekhez.

exjezsuita az 1790-es években a leleszi convent búzafalvi birtokán volt számvevő, A Magyar Kurir 1802. évi 26. számában pedig szeptember 28-i keltezéssel azt olvassuk, hogy az uralkodó Bobenloosz (I) Mihály világi papot a kassai konviktus régensévé kinevezte s egyben címzetes apátá léptette elő. Mindezek a feljegyzések azonban nem tudnak a könyvről semmit. — Kazinczy egy nyilván már fogsága után, de közelebbről meg nem határozható időben írt feljegyzésében (M. Tudományos Akadémia, Kézirattár. Történelem, negyedrt, 15. sz.) »Egy bátor szavam az Abaúj vármegyei gyűlésen, Kassán, 1794» címen ezt írja : »Vitéz Imre ... 1793-ban lefordította és kinyomtatata Kassán egy nyomorultt firkát e czim alatt : a kőművesek nem Jakobinusok. Péter Szuhányi, exjezsuita, akkor nevelője a báró Vécsey Miklós gyermekeinek, később supremus studiorum director a kassai kerületben, egy hasonló érdemű munkát nyomtatatta : A kőművesek Jakobinusok, a két munka szabadon forga kezeken. De mivel Szuhányi azt is beszélt, hogy második Leopold császárnak halálát kőműveseknek lehetne tulajdonítani, ... s az udvar a Szuhányi állítását complimentnek nem vehet : ezen itt említett gyűlésben felolvaszták a parancsolat, mely a Szuhányi munkáját a tilalmazott íráskor laistromába számoztatta. Amint a parancsolat felolvaszták, az Imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólalt : Quidcunque demum dicamus, latomi certe Jacobini sunt. — En értém, hogy ez a vak ember Szuhányi és Bodenloosz Mihály exjezsuiták által van fel-dühítve, ... felkelék, s szemelmet Bodenloosra szegezvén, s feleletemet nem Szent-Imrey Pálhoz, hanem Bodenlooshoz intézvén, hangosabban, mint szokásom és illet, e szokat mennydörgém : Civitatem miscere, reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum ... Ezzel lényegében megegyezően írja le a történeteket 1809 november 30-án kelt Rummy Károly Györgyhöz szóló levelében is. (Kazinczy levelezése, VII. 1601. sz. Itt Bodenloosz helyett Bodendorftot ír.) — A Kazinczy szerint Vitéz Imre zemlénmegyei birtokos által közreadott munkát valóban meg is találtam a Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtárában. (A' szabad kőművesek nem Jacobiták. Egy egyenes szívű Embernek az Ílétele. Fordított Némethől. Kassán, 1793.) De a másik munkának, amelyiket tehát esetleg nem Bodenloosz, hanem Szuhányi írt volna, seholy nyomára nem akadtam. Fraknói Vilmos viszont Martinovics és társainak összeesküvése (Bp., 1884., 188. l.) c. munkájában pár szóban ismerteti, tehát feltehetőleg volt a kezében. Címét ugyan ő sem közli, de megemlíti, hogy írójá az Igaz Hazafi álnévet használta. Megemlíti azt is, hogy a Helytartótanács 1794 március 7-én rendelte el a munka elkobzását.

¹⁰⁾ Kazinczy 1794 október 6-án Kiss Jánoshoz írt leveleiből tudjuk, hogy még a nagykarolyi főispáni installáción, július elején, a köv. kéziratokat bízta Szentmarjayra : »Geszneremnek 15dszeri fordítása, Wieland Grätziainak fragmentuma, Anakreonnak némely dalai.« (Kazinczy levelezése, II. 453. sz.) Szentmarjay elfogatása után ezek a kéz-iratok minden valószínűség szerint elkallódtak.

¹¹⁾ Ezt a levelet Szentmarjay már nem kapta kézhez. Ugyanis — Hajnóczyval és Laczkovics Jánossal együtt — 1794 augusztus 16-ról 17-re virradó éjjel a nádor parancsára elfogták és Bécsbe vitték. A levél Németh János kir. jogüggyi igazgató kezébe került, ki a per folyamán azt fel is használta Kazinczy ellen. (Ld. Kazinczy periratait, i. h. és Kazinczy : Fogságom naplója, 1794 december 29.)

Környékünknek nincs semmi nevezetes újsága, s úgy látszik, hogy elrémlőlvén azokon, a' miket a tévelygő hír Bécs és Pest felől híresztelt, elfelejtkezett újságot szülni. Azok helyett tehát, amikkel néked, tisztelt és szeretett Férfi! kedveskedtem volna, azokat a hihetetlen dolgokat beszéllem-el, a' melyeket itt egygünk a' másika után hazudoz.

1. Martinovicst az Udvar, nem tudatik miért, elfogatta. A' Nép összecsozdult s elbocsátását kívánta. Egy Regiment kirukkolt, s ágyúk szegeztek a bástyákra. Másnap az Udvar Laxenburgba költözött-ki; de alig phintemeg ott magát, midőn 30 kocsin jöttek az esedezők, azzal a jelentéssel, hogy ha kérések elégségesnek nem találtaik, hólnap 300, és ha az sem, hólnapután 5000 kéro lesz. Azt is beszélik, hogy Martinovics tortúra által faggattatott, nem tudom miknek kivallására. Vallott, és azonnal igen sokan fogattak-el, és titkon meg is ölettettek. Az elfogottak nevei közt volt a Batsányijé is. — Közönséges lévén a hír, kellett valaminek történni; de még is hihetetlen előttem.²⁾

2. Az Udvar nem nézván bátorságosnak Bécsset, Budára akar lejönni; s a Bécsi nép zúg.

3. Barkó szelet kapott a maga Vicebarkóji által hogy 10. Aug[usti] Pesten revolu[tio] készül, s ezen fogva éjjel 12 ágyút vitetett-ki a fegyverházból Pestre, s kártácsokkal töltette-meg, s annak a helynek szegeztette a' hol a' Zendülők öszvegyülekezni akartak. Megvirradott, s nem volt semmi. Így állottak ott az ágyúk készen löni, ha lett volna kit, s a Palatinus visszavitette az ágyúkat, mielőtt Pestre érkezett, még pedig fényes nappal. Ha ez igaz, hogy meri magát Barkó egy olly Nép közt mutatni, amely általa így bosszantatik. Éljen a' mi kedves Palatinusunk.³⁾

4. B. Podmaniczky⁴⁾ azt investigálta hogy az ifjúság mért hord rövid haját, mely Gallicismus. — Már ez felette sok; és ezt soha nem hihetem. Én a fr[ancia] Revolu[tio] előtt már rövid haját hordottam, és azt is fogok, valamig a' rövid haj természetes göndörödését a' frizuránál szebbnek, és annak kevés időt kívánó megfésülését a' fark fonásnál könnyebbnek fogom ítélni. — Azt tartom, hogy az ollyakat investigálni, és azt adni a Népek tudtára, hogy az Uralkodás rettenet, veszedelmes; veszedelmesebb mint a rövid hajba rejtett Antiroyalismus. Aki Jakobinus, úgy vélem, nem jegyzi ki magát annak a rövid hajjal.

5. A Fels[éges] Császár megbosszankodván azon, hogy a Belgák 40 ezer embert adni nem akarnak, az ő megbüntetésekre általengedte őket a Franciáknak.⁵⁾ Így fog velünk is bánni, ha a Cautiót egynéhány milliomig M[agyar] Ország fel vállalni nem akarandja.

²⁾ Martinovicst 1794 július 23-án tartóztatta le a bécsi rendőrség, az osztrák jakobinus összeesküvésben való részvétel gyanújával. Arról, hogy kinzással kényszerítették volna vallomásra, nincsen adatunk. — Bacsányit szeptember 9-én éjjel fogatta el a nádor Pesten.

³⁾ Ezt a hírt megerősíti báró Menyánszky János helytartósági tanácsos, udvari besúgó, aki 1794. aug. 11-én jelentésében röviden megemlíti, hogy Barco tábornok ágyúkat vonultatott fel Pesten, mert azt halotta, forradalom készül. (Hungarica aus der Bibl. Sr. Majestät, 26. fasc. 232. sz.) Sándor Lipót nádor augusztus 8-án érkezett vissza Laxemburgi Budára. Ferenc császárhoz írt, augusztus 9-én kelt levelében megemlíti, hogy „scheinhet hier [Budán] und in Pest, sowohl auch im Lande ein jedoch mir unbekanntes Feuer zu glimmen, „amit a naponként megjelenő pasquillusok és lázító versek mutatnak is. De 12-én és 13-án kelt levelében már azt írja, véleménye szerint komoly aggodalomra nincsen ok. Barco tábornok, aki ellen több pasquillus íródott, a helyzetet kritikusnak látja ugyan, írja a nádor s ezért erőlyes katonai intézkedéseket kívánt volna tenni, ő azonban csak arra utasította, hogy legyen készenlétben. (Mályusz: i. m. 133., 134. sz.) — Barco Vince br. (1719—1797.) lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka.

⁴⁾ Valószínűleg Podmaniczky József br. (1755?—1823.) helytartósági tanácsos, akiről Kazinczy gyakran emlékezik meg leveleiben.

⁵⁾ Jellemző a hírek akkori terjedésének gyorsaságára, hogy bár a levél megírásakor Belgium már több hete teljesen a franciák kezében volt, (Bruxelles július 9-én,

Ezek azok az ostoba hírek, amelyek bennünket itt neveltetnek is, rémítenek is. Kérlek, ird-meg, mi benne igaz.

Írásaimat Kis János talám már elvitette. Ha el nem vitette volna, tartsd magadnál.⁹⁾ Okom van azt reményleni, hogy Sept [em]bernek közepe táján Pesten foglak ölelhetni, s akkor magam viszem-el azokat Győrbe. Szeretném mindazáltal, ha Versegi Ur azokat addig körültekintené.

Diogenesseimnek kiszabadítások eránt semmi lépést nem teszek, míg azt nem látom hogy a' dolgok csendesednek, mert zavarban haszontalan minden igyekezet.⁷⁾ Élj boldogul, Kedves Hazafi! 's szeress.

5.

[1794 augusztus 22. Regmec]

Kazinczy levele Hajnóczy Józsefhez
Szentjóni Szabó Lászlóról, aggodalmairól.

(Sk. eredeti : Bp. Orsz. Lt. Bécsből visszaadott anyag. Vertr. A. 52. fasc. 20. csomó.)

An Haynóczy.¹⁾

Ich bin nicht weniger jezt Szabós Freund, als ich es je war. Auch habe ich nichts wider seinen character, sondern nur wider sein Betragen; den Punkt ausgenommen, dass er vor der Restauration Hatvanis²⁾ charta-bianka hie u [nd] wieder vorwies, u [nd] ihm so schaden wollte. Ich verklagte ihn, Geliebter mann, bey Dir, nicht aus Feindschaft, sondern aus der Absicht, das Du ihn auf seine Fehler aufmerksam machst, und ihn sich weiser zu betragen lehrest. — Freund, Szentmarjay wird Dir meinen Brief vorweisen, u [nd] ich hoffe, dass Du darüber mit dem Zorne eines guten Mannes zürnen wirst. Welche schwangere Zeiten sind das, u [nd] wie weit gefährlicher kann das Niederkommen seyn, wenn der Pfuscher Barkó den acoucheur machen will. Adio! —

Antwerpen 28-án kapitulált.) Kazinczy erről még mit sem tud. A Habsburgellenes belga mozgalomra ld. A. Sorel : *L'Europe et la Révolution française*. Paris, IV. 75. skk. l.

⁹⁾ Ld. a 3. sz. levél 12. jegyz.

²⁾ Ezt a mondatot, amelyik világosan Kazinczy indexre tett munkájára vonatkozik, (ld. 3. sz. levél, 2. jegyz.), a kir. jogügyi igazgató gyanúsnak találva, 1795 február 9-i kihallgatásakor megkérdezte Szentmarjaytól, mire vonatkozik ez. Szentmarjay úgy látszik maga sem volt tisztában e sorok jelentésével, mert így válaszolt : «expressionem hanc eo sensu sumendam esse existimo, quod siquidem dum Kazinczy literas has scripserat, Martinovitsiana interceptio ipsi jam innotuerit, id innuere voluit, quod societatem ob perturbatas res ultro promovere nolit. (Vertr. A. 46. fasc., Szentmarjay periratal, 7. sz. melléki.)

¹⁾ Ez a levél minden bizonnyal a 4. sz. alatt közölt, Szentmarjaynak frott levél borítékába volt betéve. Erre vall a levél végén levő megjegyzés, hogy Szentmarjay majd megmutatja neki hozzá írt soralt, valamint az, hogy az említett levéllel együtt került a Kir. Itélő Tábla elé. Ezeket a sorokat Hajnóczy már ugyanúgy nem kapta meg, ahogy Szentmarjay sem. — Ami a levélnek Szentjóni Szabó Lászlóra vonatkozó részét illeti, ez nyilván, a Kazinczy július 12-i levelében írottakkal van összefüggésben. Hajnóczy közbeeső válaszát nem ismerjük.

²⁾ Hatvani István (1768?—1816.), a híres debreceni orvosprofesszor fia, ekkor Bihar megye allevéltárnoka, majd tb. jegyzője. — Az 1820-as években Kazinczy Szirmay Antalnak *Jacobinorum Hungaricorum Historia* c. kéziratos munkájára írt megjegyzései közt ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk : Szentjóni Szabó 1794-ben honorarius notarius volt Biharnak, s mivel Hatvani Istvánt ki nem tolhatta a Restauratió, melyen gyalázatos utak által is igyekezett, arra kérte a Fő-Iszpánt Erdélyi Cancellarius Gróf Teleki Sámuel Excellentiáját, hogy tegye secretáriussá [i. e. 6t, Szentjónit], mely meg is lett. (Közl. : *Hazánk*. 1889 (X). 338. l.)